

ПОРУЧНИК А.М.,
д.е.н., професор,
завідувач кафедри
міжнародної економіки
Київського національного
економічного
університету

ВЕРБА Д.В.,
к.е.н., доцент кафедри
політичної економії
Київського національного
економічного
університету

КУДИНОВА А.В.,
к.е.н., доцент кафедри
політичної економії
Київського національного
економічного
університету

УДК 330.163.1; 338.001.36

МОДЕЛЮВАННЯ СТРУКТУРИ ІНДИВІДУАЛЬНОГО СПОЖИВАННЯ: МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ ТА ВІТЧИЗНЯНІ РЕАЛІЇ

Стаття присвячена соціально-економічним передумовам і наслідкам високої концентрації видатків українських домогосподарств на продуктах харчування. Міжнародні порівняння виявили, що українські домогосподарства витрачають на продукти харчування значно більшу частину своїх доходів, ніж властива країнам, що мають схожі розміри душевого ВВП. Так само і країни, що мають близьку частку витрат на харчування в типовому споживчому бюджеті характеризуються значно меншими розмірами душевого ВВП. Виходячи з фактичного значення цієї частки 52,9 та за збереження характеру залежності між зростанням споживчих витрат і зміною частки продуктів харчування, що склалась за ретроспективний період, навіть дворазове зростання купівельної спроможності українських домогосподарств дозволить досягти рівня таких видатків 37,5%. Такий рівень концентрації споживчих видатків все одно значно вище властивого сучасним розвинутим країнам та свідчить, що зростання економічних можливостей домогосподарств містить величезні резерви зростання внутрішнього попиту на продукцію галузей із значно вищою часткою доданої вартості в ціні та значно кращою структурою попиту на ресурси праці, ніж виробництво продуктів харчування.

Ключові слова. Структура споживчих видатків домогосподарств, закон Енгеля, дохід, видатки на харчування

Постановка проблеми. Одна з визначальних рис прогресу людства – звільнення широких верств населення від принизливої залежності від доступності продуктів харчування, збільшення резистентності навіть найменш заможних верств суспільства щодо коливань кон'юнктури національних та глобальних

ринків сировини і продовольства. Всупереч сумним мальтузіанським прогнозам, виробничий потенціал аграрної індустрії завдяки «зеленій революції» зростає значно швидше за населення планети. Наприклад, в країнах, що розвиваються, річне виробництво зернових з середини 60-их по кінець 90-их збільшилось більше ніж в 4-ри рази (з близько 400 до 1200 млн. тон), в розвинутих країнах – більше ніж в два рази (з 500 до 1080 млн. тон) (FAO, 2009 С. 29).

Незважаючи на це, з кінця минулого століття продовольство суттєво подорожало в системі глобальних відносних цін, а якісного зростання доступності продовольчих товарів, особливо в країнах, що найбільше потерпали від голоду не відбулось (FAO, IFAD and WFP. 2015). Це було сприйняте Організацією ООН з харчування і сільського господарства (FAO) як джерело сучасних викликів і завдань щодо координації зусиль в боротьбі з голодом. Зокрема в звіті FAO 2015, що підбивав підсумки майже 20-тирічних зусиль із викорінення голоду в світі: «Держави члени ООН прийняли два основних зобов'язання щодо боротьби з голодом в світі. Перше на Всесвітньому продовольчому саміті (ВПС) в Римі у 1996р., коли 182 уряди підтвердили прихильність цілям викорінення голоду в світі з безпосереднім завданням зменшення чисельності людей, що потерпають від недоїдання вдвічі не пізніше 2015р. ... Друге – в цілях розвитку тисячоліття (ЦРТ), що передбачали скорочення вполовину частки населення, що потерпає від голоду. ... Загалом, мета ЦРТ майже досягнута на глобальному рівні ... 72 з 129 країн, де відбувався моніторинг виконали зобов'язання з дворазового скорочення частки населення, що потерпає від голоду, а 29 з них – навіть більш амбіційні цілі (ВПС 1996), щодо того щоб скоротити більш ніж вдвічі чисельність людей, що потерпають від голоду» (FAO, IFAD and WFP. 2015, С.4).

При цьому, в межах «порядку денного на період після 2015р.» (FAO, IFAD and WFP. 2015, С.5), проблеми забезпечення продовольством розглядаються організаціями ООН, здебільшого, в двох різних контекстах для країн, що розвиваються та для розвинутих країн. Для перших – це контекст зростання доступності продуктів харчування та зменшення (компенсація) екологічного й соціального тягаря, що накладає на їх господарську систему розширення виробництва продуктів харчування як для внутрішніх потреб, так і для експорту в розвинуті країни (environmental).

Для других – це контекст раціоналізації споживання бо: «Ефективність виробництва сама по собі не може зумовити абсолютне зменшення масштабів використання ресурсів, чи негативного впливу на середовище існування людини. Це зумовлено тим, що зростання ефективності, як правило, призводить до зниження видатків виробництва і цін, що заохочує більш високі рівні споживання. Уникнення такого типу «зворотного ефекту» та перехід до більш сталих способів життя вимагає інтегрованого підходу до переналаштування системи «виробництво – споживання» (ЕЕА, 2014, С. 25).

Для низки постсоціалістичних країн й зокрема, України зрушення в структурі споживання набувають особливого значення, по-перше, як чинник змін в структурі національного виробництва, по-друге, як основа поліпшення умов накопичення людського капіталу. Зокрема, зниження частки видатків на продукти харчування (що за законом Енгеля є закономірним супутником зростання реальних доходів споживачів), по-перше, створює потенціал розвитку для галузей, яким властиві значно вища за аграрний сектор частка доданої вартості в ціні продукції та краща структура попиту на працю. По-друге, вивільняє кошти від задоволення поточних фізіологічних потреб, розширюючи можливості для домогосподарств інвестувати в накопичення власного людського капіталу (збільшуючи витрати на освіту, медицину, інші блага, необхідні для підвищення соціальної мобільності).

Відповідно, дослідження моделі споживачької поведінки українських домогосподарств, зокрема оцінка чинників високої частки видатків на продукти харчування та їх схильності перерозподіляти видатки в разі зростання доходів необхідне для оцінки потенціалу як позитивних зрушень в структурі національного виробництва, так і розширення участі домогосподарств в фінансуванні інвестицій в накопичення людського капіталу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Переважна більшість сучасних досліджень споживчих видатків домогосподарств розглядає їх як результат, залежний параметр, що відбиває вплив чинників, серед яких практично завжди присутні два обов'язкових: доходи (іноді – сукупні витрати) домогосподарств та відносні ціни по товарних групах. Специфічність окремих досліджень зумовлюється, здебільшого, вибором додаткового (додаткових) чинників, що включаються до моделі та складом математичного апарату, що використовується для моделювання. Схоже узагальнення міститься

в роботі (Chai, Rohde and Silber, 2014:3): «В прикладних дослідженнях попиту переважав метод побудови системи рівнянь, де в якості залежної змінної виступали витрати домогосподарства на певний товар (зазвичай виражалась часткою бюджету), а незалежними змінними були відносна власна ціна товару та ціни інших товарів, доходи домогосподарства та його демографічні характеристики. Теоретичне ядро, що покладено в основу такого підходу базується на уявленні, що такі витрати є результатом вибору певного представницького домашнього господарства, яке максимізує свою корисність в кожному періоді, витрачаючи власний лінійно обмежений бюджет на визначені групи благ».

Економетричний інструментарій таких досліджень ґрунтується, здебільшого, на роботах Тейла, Слуцького, Воркінга, Хікса, що були трансформовані в такі поширені інструменти наукового дослідження як процедури мультиетапного бюджетування, модель Флоріда-PI та модель Флоріда-Слуцького.

Зокрема, процедура мультиетапного бюджетування передбачає, що структура споживчих витратків домогосподарств характеризується в кілька етапів (зазвичай в два), що відрізняються ступенем агрегування даних. На першому етапі розглядаються найбільш агреговані групи благ, відповідно, пояснюються частки в сукупних витатках таких великих груп, як витатки на харчування, одяг, освіта, медичні послуги тощо.

На другому етапі, ступінь агрегування зменшується і відбувається дослідження структури витратків в межах товарної групи, виділеної на першому етапі (здебільшого – витрати на харчування, як, наприклад, в (Seale, Jr. and Regmi, 2006), де досліджується розподіл споживчого бюджету між витатками на крупи, м'ясо, рибу, молочні продукти, фрукти та овочі, олії та жири, напої та тютюнові вироби.

Для пояснення зрушень в структурі споживчих витратків та відмінностей, властивих структурі споживання різних країн використовуються моделі Флоріда-PI (здебільшого – на першому етапі бюджетування, коли досліджується розподіл між найбільш широко агрегованими категоріями товарів) та Флоріда-Слуцького (коли досліджується розподіл бюджету між групами благ, щодо яких вірогідність виявити явище перехресної заміненості чи комплементарності стає занадто високою, щоб дотримуватись принципу preferences independence – PI).

Прийнявши положення PI, для дослідження розподілу споживчих витратків між G широко агрегованих груп товарів в C країнах Тейл, Чанг та Сіл сформулювали модель Флоріда PI у такому вигляді: «Результати специфікації можуть бути представлені як лінійний, квадратичний та кубічний компоненти як записано нижче:

$$.wic = LINEAR + QUADRATIC + CUBIC, \text{ коли} \quad (2)$$

$$LINEAR – елемент для пояснення впливу реально-го доходу = \frac{\alpha_i + \beta_i q_c}{}, \quad (2a)$$

$$QUADRATIC – елемент для пояснення впливу відносних цін$$

$$= (\alpha_i + \beta_i q_c) \times ; \quad (2b)$$

$$\times \left[\log \frac{p_{ic}}{\bar{p}_i} - \sum_{j=1}^n (\alpha_j + \beta_j q_c) \times \log \frac{p_{jc}}{\bar{p}_j} \right]$$

$$CUBIC – елемент для пояснення ефекту заміщення =$$

$$\emptyset \times (\alpha_i + \beta_i (1 + q_c)) \times \times \left[\log \frac{p_{ic}}{\bar{p}_i} - \sum_{j=1}^n (\alpha_j + \beta_j (1 + q_c)) \times \log \frac{p_{jc}}{\bar{p}_j} \right], \text{ де} \quad (2в)$$

Wic – частка і-ї категорії товарів в споживчому бюджеті домогосподарств с-ої країни;

q_c – натуральний логарифм Q_c, що вимірює реальний дохід на душу населення,

p – відносна ціна, а *p̄_i* – визначена як середнє геометричне ціна і-ої групи благ по всіх країнах, охоплених обстеженням;

індекси «с», «і» та «j», позначають, відповідно, країну та певну групу благ;

\emptyset – коефіцієнт гнучкості доходу, що є оберненою функцією еластичності доходу від його граничної корисності та приймається константою в цій моделі» (Muhammad, James, Seal, Meade, Regmi, 2011: 7).

Враховуючи, що еластичність попиту на товарну групу «і» від зміни цін будь якої товарної групи «j» приймається нульовою (згідно положення PI), другі частини QUADRATIC та CUBIC набувають нульового значення в кожному випадку окрім j=i, що значно спрощує розрахунки і дозволяє «зменшити кількість невідомих коефіцієнтів, які підлягають оцінці з рівня близько n² (де n – кількість груп товарів) до значно меншої кількості невідомих» (Clements and Qiang, 2003: 26).

Модель Флоріда-Слуцького, що дозволяє оці-

новати вплив на частку i -го блага в споживчому бюджеті не лише коливання його власної ціни, а й цін інших товарів, включених до споживчого кошика традиційно «має той самий, що й модель Флоріда-PI лінійний (вплив реального доходу) та квадратичний (вплив реальних відносних цін) елементи а замість кубічного елементу (вплив ефекту заміщення) використовується лінійний вираз:

$$w_{ic} = \alpha_i + \beta_i q_c + (\alpha_i + \beta_i q_c) \times \left[\log \frac{p_{ic}}{\bar{p}_i} - \sum_{j=1}^n (\alpha_j + \beta_j q_c) \times \log \frac{p_{jc}}{\bar{p}_j} \right] + \sum_{j=1}^n \pi_{ij} \left[\log \frac{p_{jc}}{\bar{p}_j} \right], \text{ де:} \quad (3)$$

π_{ij} – представляє цінові коефіцієнти Слуцького, тобто матрицю коефіцієнтів цінової компенсованої за Слуцьким еластичності» (Muhammad, James, Seale, Meade, Regmi, 2011: 9).

При цьому, якщо стосовно еластичності попиту на благо « i » щодо змін власної ціни пропонується розраховувати три види коефіцієнтів еластичності, що відрізняються способом компенсації впливу динаміки цін блага на купівельну спроможність споживача (коефіцієнти Фріша, Слуцького і Курно), то стосовно еластичності за доходом, традиційно пропонується лише одна форма розрахунку відповідного коефіцієнту для кожної функції. Для Флоріда PI: «Еластичність попиту за витратами для моделі Флоріда PI за дотримання принципу PI між групами товарів буде:

$$\eta_g = \frac{\theta_{gc}}{w_{gc}} = 1 + \frac{\beta_g}{w_{gc}}, \text{ де:} \quad (4)$$

θ_{gc} – граничний приріст витрат на товари групи g за мінімального збільшення доходу;

w_{gc} – визначена за середніми геометричними для всіх країн цінами частка товарів g -ї групи в споживчому бюджеті країни c ;

β_g – оцінюваний в моделі коефіцієнт при значеннях реального доходу на душу населення для g -ої групи рівнянь (рівняння для g -ої групи товарів)» (Seale, Regmi A. 2006: 610).

В свою чергу, для моделі Флоріда-Слуцького, еластичність попиту за витратами формулюється наступним чином: «Безпосередня еластичність попиту за витратами (η_{ic}^u) для моделі Флоріда-Слуцький виглядає як:

$$\eta_{ic}^u = \eta_{gc} \eta_{ic}^*, \text{ де:} \quad (5)$$

η_{gc} – безпосередній коефіцієнт еластичності за витратами для групи товарів g в країні c , розрахований за формулою (4);

$$\eta_{ic}^* = 1 + \frac{\beta_i^*}{w_{ic}^*}, \quad (6)$$

обумовлений витратами на групу g (до складу якої входить товар i) коефіцієнт еластичності попиту за витратами для товару i в країні c . В свою чергу, - обумовлена (витратами на всю групу товарів « g ») частка бюджету, що витрачається на товар i , визначена за середньою геометричною цінною по всіх країнах, охоплених обстеженням» (Seale, Regmi, 2006: 611).

Результатами використання такого аналітичного інструментарію стали численні емпіричні підтвердження закону Енгеля, як в «слабкому», так і в сильному формулюванні. Зокрема емпіричними підтвердженнями цього закону ставали від’ємні показники еластичності попиту на харчові продукти від доходу (більш виражено ця залежність проявляється щодо країн з відносно нижчим доходом, а із зростанням купівельної спроможності споживачів – абсолютні значення коефіцієнтів еластичності попиту від доходу суттєво скорочуються). А також досить виразна тенденція до зменшення власної цінової еластичності попиту на продукти харчування за зростання розмірів доходів споживачів (Clements., Wu, Zhang, 2004), (Seale, Regmi, 2006), (Muhammad, James, Seal, Meade, Regmi, 2011), (Clements, Qiang, 2003).

Були отримані також емпіричні підтвердження «сильного» формулювання закону Енгеля: «подвоєння доходу типового (представницького) домогосподарства супроводжується зниженням частки витрат на харчування на 10 відсоткових пунктів, що було обґрунтовано в (Theil, Chung and Seale, 1989).

Відповідно, термін «international consumption patterns» в сучасних дослідженнях споживацької поведінки за емпіричними даними глобального рівня тлумачиться, здебільшого, в контексті характеристики зрушень в структурі споживання (динаміка частки витрат на різні товарні групи) у відповідь на зміни в реальних доходах і відносних цінах та залежно від соціально-демографічних характеристик домогосподарств.

При цьому, процеси зменшення частки витратків на харчування поширено тлумачаться як

основа вивільнення ресурсів для перетворення домогосподарств на вагомих інвесторів в людський капітал, а здатність до динамічного перерозподілу коштів від поточного споживання на користь придбання благ, що поліпшують стан споживача в майбутньому розглядається як важлива складова суспільно-економічного розвитку.

Метою статті є застосування поширених в сучасній теорії споживачької поведінки економетричні методи для пояснення і прогнозування змін в структурі споживчих видатків українських домогосподарств, зокрема – щодо їхньої схильності скорочувати видатки на продукти харчування за зростання доходів, формуючи тим самим ресурсну базу для інвестицій в накопичення людського капіталу.

В майбутніх дослідженнях ми плануємо доповнити одержані результати врахуванням інституціональних особливостей вітчизняного суспільства. Також ми сподіваємось, що результати наших досліджень сприятимуть уточненню ролі споживчих видатків домогосподарств в системі чинників макроекономічної кон'юнктури та можливостей оптимізації такої структури в процесі досягнення нагальних цілей суспільного розвитку України.

Виклад основного матеріалу.

Методологія дослідження та формування бази даних

Об'єкт дослідження цієї статті – зв'язок структури споживання українських домогосподарств з рівнем доходів останніх, зокрема, щодо частки витрат на харчування. В якості показників структури використовуються питомі ваги широко агрегованих категорій товарів в сукупних грошових витратах домогосподарств. Питомі ваги визначались за розмірами номінальних витрат (в цінах поточного року). В якості показників розмірів доходів – реальні (приведені до цін 1 кварталу 2010р.) розміри актуальних грошових споживчих видатків домогосподарств. Відповідно, ми елімінуємо вплив різної схильності до заощаджень та трансакцій, що вітчизняна статистика відносить до групи «неспоживчих витрат» і виходимо з припущення, що більші доходи закономірно виражаються в більших загальних розмірах споживчих видатків, залишаючи за межами нашого дослідження проблему розподілу загальної суми наявного доходу між поточним споживанням і заощадженням.

База даних сформована за показниками по кварталах 2010, 2012 та 2014рр. в розрізі децильних груп домогосподарств. Відповідно, виходячи з припущення, що розміри доходів виступають про-

відним фактором структури споживчих видатків, пари даних про загальний розмір споживчих видатків і про їх структуру для кожного дециля розглядались як одне спостереження. Таким чином, дані за кожен квартал давали 10 спостережень щодо показників загальних розмірів споживчих видатків та питомих ваг товарних груп. Загальна кількість спостережень (n) = 120.

Джерело даних – бюлетень «Витрати і ресурси домогосподарств України» за 1 – 4 квартали 2010, 2012 та 2014рр.)

Для моделювання зв'язку обрана модель Воркінга (Working, 1943), специфікація якої виглядає як:

$$w_i = \frac{E_i}{E} = \alpha_i + \beta_i \times \log(E) + \varepsilon_i \quad (7)$$

де:

$w_i = \frac{E_i}{E}$ – питома вага і-го блага (групи благ) в споживчому бюджеті;

E_i – витрати на благо і;

E – сукупні реальні споживчі витрати;

ε_i – залишки моделі для і-го блага;

$\alpha_i + \beta_i$ – параметри, що підлягають оцінці за результатами моделювання;

Обрана модель не дозволяє досліджувати вплив відносних цін по товарних групах на структуру споживчих видатків, що може суттєво знизити її пояснюючу здатність. Проте така форма дозволяє фіксувати відмінності в моделях споживання, що стосуються інтегральних груп видатків, на які припадає значна частка сукупних видатків та які узагальнюють витрати на низку товарних груп, яким властива різноспрямована цінова динаміка (Lewbel, 2008). Відповідно, для дослідження динаміки витрат на продукти харчування та безалкогольні напої така модель матиме достатню пояснювальну здатність.

Попередній аналіз структури споживчих витрат українських домогосподарств

Міжнародні порівняння та загальна характеристика моделі споживання українських домогосподарств

Серед країн, що мають близький до українського (5785 доларів США за ПКС) абсолютний розмір індивідуальних питомих споживчих витрат домогосподарств Вірменія (5704), Ботсвана (5396), Габон (5104), Туніс (5758), Албанія (6251), Гватемала (5565), Еквадор (5832), Беліз (5718). Навіть середній по 179 країнах світу показник (7144) вже перевищує показник України на 23,5%. При

цьому, за структурою споживчих витратів Україна явно виділяється з низки країн, підібраних за ознакою схожості їх абсолютних розмірів (табл. 1). Чи не найбільш виразно така відмінність структури проявляється саме стосовно частки витрат на харчування.

Зокрема, по країнах, що мають близькі розміри питомих споживчих витратів домогосподарств, частка витрат на продукти харчування і безалкогольні напої коливається, здебільшого, від 17,8% (в Ботсвані) до 42,14% (в Албанії). В Україні частка таких витрат сягає 32,74%¹, поступаючись лише Вірменії, Албанії, Гватемалі та Молдові (54,74%). Навіть середній для 179 країн світу показник становить лише 13,12%, тобто майже втричі нижчий українського.

Узагальнюючи попередню характеристику структури споживчих витратів України відзначимо такі її риси.

1. Висока, виходячи з розмірів ВВП на душу населення і абсолютних розмірів споживчих витрат частка витрат на продукти харчування, що виступає вагомим обмеженням для диверсифікації споживчих витратків, відповідно, виконанню двох провідних функцій споживчого попиту домогосподарств.

Першої – забезпечення достатньо потужного внутрішнього попиту на продукти власного промислового і нематеріального виробництва. Саме розвиток промисловості й сфери послуг в умо-

Таблиця 1

Структура витрат домогосподарств в Україні та в країнах, що мають близький розмір споживчих витратків (за ПКС)*

	Україна	Ботсвана	Габон	Туніс	Вірменія	Албанія	Екватор	Гватемала	Беліз	по 179 країнах світу
продукти харчування та безалкогольні напої	32.74	17.84	31.73	21.13	54.74	42.14	20.16	38.02	18.11	13.12
алкогольні напої, тютюнові вироби	5.78	7.55	5.97	3.05	4.54	2.97	2.46	1.58	1.57	2.46
одяг і взуття	5.31	6.14	5.34	6.63	3.49	4.26	4.00	5.14	7.84	4.12
житло, вода, електроенергія, газ та інші види палива	10.74	11.14	15.14	13.55	8.09	13.62	13.47	12.33	25.05	17.30
предмети домашнього вжитку, побутова техніка та поточне утримання житла	3.66	5.93	4.80	5.86	1.38	7.39	7.02	5.42	6.56	4.38
охорона здоров'я	8.77	5.14	7.25	6.79	6.14	6.36	8.09	6.60	7.40	12.91
транспорт	10.36	16.04	8.85	13.74	5.18	5.67	11.10	7.01	12.84	9.94
зв'язок	2.06	2.46	4.70	3.38	5.34	2.23	5.33	7.11	3.17	2.49
відпочинок і культура	4.10	2.71	2.40	3.15	2.29	2.62	5.06	3.01	6.56	7.09
освіта	8.87	12.71	5.53	7.60	4.47	3.67	10.21	4.07	5.32	7.47
ресторани та готелі	2.20	3.97	4.86	9.11	1.19	2.81	4.00	5.69	0.67	5.62
різні товари і послуги	5.41	8.36	3.41	6.01	3.15	6.25	9.09	4.04	4.92	13.11

*- вибірка авторів за даними ІСР 2011

¹ Хоча внутрішня статистика містить дані про частку в сукупних витратах – 51,3% і 53,4% - в грошових витратах в 2011р. ми, для збереження порівнянності даних наводимо дані ІСР2011. Розбіжність зумовлена тим, що методологія ІСР передбачає врахування витрат на освіту й медицину, рекреацію та культуру не лише домогосподарств, а й некомерційних організацій, що обслуговують домогосподарства та держави, а також державних субсидій та допомог на оплату комунальних послуг.

вах нехарактерної для сучасних розвинутих країн структури суспільного продукту і зайнятості в Україні формує «резерви зростання і позитивних структурних зрушень в економіці першого порядку» – за рахунок заміщення галузей з низькою

часткою доданої вартості і переважанням праці низької кваліфікації (добувна промисловість, сільське господарство, галузі первинної обробки сировини) галузями з високою часткою доданої вартості в ціні та більшими масштабами попиту на висококваліфіковану працю та послуги з досліджень й розробок.

Другої – забезпечення сприятливих умов для накопичення людського потенціалу та підвищення соціальної мобільності населення, що реалізується через розширення масштабів та диверсифікацію джерел фінансування галузей, що пов'язані з розвитком людського потенціалу суспільства та підвищенням соціальної мобільності населення.

2. Великі абсолютні й відносні (порівняно з масштабами фіксованої офіційною статистикою економічної діяльності) розміри тіньової економіки в Україні зумовлюють суттєві відмінності між оцінками доходів і витрат населення, здійснюваними на основі офіційної статистики й скорегованими з урахуванням тіньових доходів. Незважаючи на те, що уточнення характеру таких відмінностей вимагає спеціальних досліджень, можна висловити гіпотезу, що переважна частина тіньових доходів концентрується населенням, що належить до децилей з вищими доходами. Відповідно, вплив тіньової економіки посилює нерівність в розподілі доходів та радикалізує відмінності в моделях споживання представників груп, що належать до децилів з найвищими й найнижчими доходами.

Аналіз визначальних рис структури споживання українських домогосподарств з різними рівнями душевого доходу

В 2010р. в структурі грошових витрат домогосподарств України явно домінували видатки на продовольство (табл. 2). Частка продуктів харчування та безалкогольні напої становила 53,7²% та алкогольні напої та тютюнові вироби – 4,15%, що разом становило 57,86% споживчого бюджету). Відрив витрат на продукти харчування від другої за часткою в споживчому бюджеті категорії благ (житло, вода, електроенергія, газ та інші види палива) становив майже 43 в.п. Окрім вже згаданих продуктів харчування та оплати житла й палива лише витрати на одяг та взуття мали питому вагу більше 5%. Всі інші види витрат не перевищува-

ли цю межу. Таким чином, на три провідні товарні групи (продукти харчування та безалкогольні напої, житло, вода, електроенергія, газ та інші види палива, одяг та взуття) припадало 71,97% грошових витрат українських домогосподарств.

Для домогосподарств першого дециля за розмірами доходів на душу населення частка таких трьох найбільших категорій витрат сягала 78,43%, з них 59,4% припадало на продукти харчування. З переходом до вищих децилей частка витрат на продукти харчування здебільшого зменшувалась, найбільш радикально – на 5,9 в.п. при переході від дев'ятого дециля до десятого (до 44,9 проти 50,8%), на 3,48 в.п. у дев'ятому порівняно з восьмим та на 2,35 в.п. від першого до другого.

Частка трьох провідних груп витрат (склад яких залишався незмінним для всіх децилів окрім десятого, де межу в 5% перевищили витрати на транспорт) скоротилась від 78,42% I дециля до 70,4% – для десятого.

Показово, що всі три провідні групи витрат українських домогосподарств (навіть у вищому – десятому децилі) належать до складу поточних витрат і не мають ознак інвестицій, ознак позитивного впливу на економічний потенціал суб'єкта витрат у майбутні періоди (лише одяг і взуття, що стабільно утримують третій ранг для всіх децилів мають ознаки витрат, що поліпшують стан суб'єкта в найближчому майбутньому, проте ніяк не пов'язані з його економічним потенціалом).

Абсолютна сума витрат на продукти харчування та безалкогольні напої, властива першому децилю становила 58,1% аналогічних витрат десятого дециля та 77,6% середньої по всіх домогосподарствах величини таких витрат. Частка таких витрат десятого дециля була на рівні 75,65% частки аналогічних витрат першого дециля. Сумарна для дев'ятого та десятого децилів частка витрат на продукти харчування і безалкогольні напої менша за сумарну для першого і другого, проте нерівність суттєво скорочується: така частка для двох верхніх децилів становить 82,24% частки двох нижніх.

Відповідно, досить виразно проявлялась тенденція до зростання концентрації видатків на продуктах харчування та ще двох елементах задоволення базових поточних потреб із рухом від домогосподарств з вищими доходами до нижчих. При цьому, найбільш стрімке скорочення частки продовольчих витрат в складі споживчого бюджету відбувається лише при переході до останнього (вищого) дециля.

² Тут і надалі використовуються дані внутрішньої статистики України, що відрізняється від показників, наведених в звіті ІСР2011 з причин, пояснених в попередній сносці. Враховуючи, що дані Державного комітету статистики відображають витрати лише домогосподарств і лише на блага, що мають ринкову оцінку, вони краще даних ІСР2011 відповідають завданню моделювання споживачього вибору.

А навіть представники «медіанного» дециля, навіть домогосподарства, що мають душеві доходи вище мінімальних витрачають більше половини свої споживчих бюджетів (від 59,4% у першого дециля і до 50,8% – у дев'ятого) лише на задоволення фізіологічних поточних потреб.

Така висока міра концентрації видатків на задоволенні елементарних базових потреб пов'язана з позбавленням вітчизняних домогосподарств ресурсів для розвитку, для інвестування в накопичення власного людського потенціалу, у підвищення своєї здатності до його капіталізації, у зростання власної соціальної мобільності. Відповідно, така концентрація робить вітчизняні домогосподарства (значну їх частину) носіями як мінімум двох рис споживацької поведінки, що

блокують як особистісний, так і суспільний розвиток.

По-перше, висока частка витрат на продукти харчування зумовлює жорсткість (на рівні загрози незадоволення базових потреб) залежності від державної соціальної політики та програм цільової підтримки. В умовах непрозорих та бюрократичних процедур діяльності державних органів це провокує масові порушення, формує потужні фінансові потоки тіньової економіки та викривлює фактори соціальної мобільності (вміння вибивати в державних органах передбачені законом пільги і допомоги витісняє вміння брати участь в ефективній економічній діяльності, а для виробників соціально значущої продукції зв'язки з державними установами стають більш вагомим фактором

Таблиця 2

Структура грошових витрат українських домогосподарств з різними розмірами душевих доходів в 2010р., % загальних споживчих витрат*

Грошові витрати в середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство, грн.	Всі домогосподарства	Децилі									
		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Споживчі грошові витрати	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Продовольчі витрати	57.86	63.97	61.61	62.52	61.62	60.55	58.58	57.94	58.53	54.76	49.12
продукти харчування та безалкогольні напої	53.71	59.36	57.01	58.32	57.80	56.58	54.39	54.04	54.28	50.80	44.91
алкогольні напої, тютюнові вироби	4.15	4.61	4.60	4.19	3.82	3.96	4.18	3.90	4.25	3.96	4.21
Непродовольчі витрати	42.14	36.03	38.39	37.48	38.38	39.45	41.42	42.06	41.47	45.24	50.88
одяг і взуття	7.52	8.54	7.71	7.18	7.04	7.09	7.22	7.67	7.32	7.60	7.78
житло, вода, електроенергія, газ та інші види палива	10.74	10.53	10.89	10.83	11.36	10.99	11.07	10.71	10.98	10.41	10.17
предмети домашнього вжитку, побутова техніка та поточне утримання житла	2.93	1.87	2.40	2.68	2.26	2.38	2.99	3.06	3.12	3.20	3.96
охорона здоров'я	3.63	2.82	3.31	3.37	3.50	3.26	3.58	3.75	3.35	4.04	4.40
транспорт	4.42	2.50	3.24	3.02	3.36	4.23	3.97	4.11	4.06	4.92	7.54
зв'язок	3.30	2.79	3.12	3.02	3.26	3.31	3.34	3.39	3.49	3.47	3.43
відпочинок і культура	2.20	1.26	1.64	1.42	1.64	2.03	2.16	2.19	2.08	2.61	3.45
освіта	1.61	1.65	1.62	1.49	1.42	1.39	2.00	1.38	1.38	1.85	1.75
ресторани та готелі	2.90	1.56	1.91	1.92	2.01	2.21	2.46	2.96	2.87	3.66	4.92
різні товари і послуги	2.88	2.52	2.54	2.55	2.55	2.56	2.64	2.83	2.81	3.49	3.48

* Державна служба статистики України. Витрати і ресурси домогосподарств України у 2010 році (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств України) Статистичний збірник ЧАСТИНА I. 368с.

конкурентоспроможності, ніж ефективний менеджмент і організація виробництва).

По-друге, гранично обмежує можливості українських домогосподарств адаптуватись до змін технологічних і суспільних умов існування. Практично не маючи заощаджень, з мінімальними можливостями для перерозподілу своїх споживчих витратків (майже дві третини з них витрачається на товари першої необхідності), домогосподарства просто позбавлені ресурсів для здійснення інвестицій у підвищення власної кваліфікації та конкурентоспроможності на ринку праці. Якщо додати до цього спекулятивно-шахрайський характер діяльності вітчизняних фінансових установ, то можна стверджувати, що переважна більшість українських домогосподарств позбавлена можливості перегруповування своїх споживчих витратків для підвищення власної конкурентоспроможності на ринку праці, чи започаткування власного бізнесу. Відповідно, збереження чинної структури споживання несе загрози маргіналізації значної частини суспільства та блоку можливості особистісного та суспільного розвитку в Україні.

Визначальні риси моделі споживання українських домогосподарств в 2014р. не зазнали вагомих змін, порівняно із 2010р. (табл. 3).

Домінування витрат на харчові продукти й безалкогольні напої (52,9% грошових витрат) та трьох незмінно провідних категорій витрат (харчування, житло, одяг та взуття) сумарна питома вага яких склала в 2014р. 71,17% споріднюють структуру витратків домогосподарств за досліджувані періоди за її визначальними рисами. Хоча до межі питомої ваги в 5% наблизилась дві групи витрат – на охорону здоров'я та на транспорт. Більше того, для чотирьох вищих децилів, витрати на транспорт перетнули цю межу, сягнувши 7,2% для 10-го, 6,4% для 9-го, 6,0 – для 8-го та 5,3 для 7-го децилів.

Значна диференціація між вищими і нижчими децилями щодо частки витрат на харчування та частки витрат на три провідні товарні групи зберіглась і навіть посилилась.

Абсолютна сума витрат на продукти харчування і безалкогольні напої першого дециля становила 58,34% аналогічного показника для першого дециля (практично не змінилась). А аналогічне співвідношення для двох вищих і двох перших децилів зменшилось до 60,3% проти 65,5% в 2010р. Відповідно, в 2014р. нерівність за абсолютною сумою витрат, виміряна відношенням таких витрат 20% домогосподарств з найменшими доходами

до 20% домогосподарств з найвищими доходами дещо скоротилась порівняно з 2010р.

Аналіз динаміки фізичних обсягів споживання

Реальні грошові споживчі витрати в 2014р. зросли порівняно з 2010р. на 11,49% (табл. 4). Найвищі темпи зростання грошових витрат були властиві 7-му децилю (18,92%). Найнижчі – другому децилю (реальні споживчі грошові витрати таких домогосподарств скоротились на 7,62%).

Фізичні обсяги споживання за період 2010 – 2014рр. зросли по більшості товарних груп. Так, за середніми для всіх домогосподарств даними, фізичні обсяги споживання продуктів харчування і безалкогольних напоїв зросли на 16,58%; одягу і взуття – на 33,47%; предметів домашнього вжитку, побутової техніки та поточного утримання житла – на 8,49%; різних товарів і послуг – на 20,4%; послуг і товарів за групою «охорона здоров'я» – на 17,8%; за групою «зв'язок» – на 30,50%; «відпочинок і культура» – на 10,37%; «ресторани і готелі» – на 4,00%. За загальними по всіх домогосподарствах даними скоротились фізичні обсяги споживання лише по таких товарних групах, як «алкогольні напої та тютюнові вироби» (на 16,08%); житло, вода, електроенергія та інші види палива (на 2,25%); транспорт (на 5,91%); освіта (на 5,62%).

Звертає на себе увагу гостро негативна тенденція, що простежується навіть за загальними для всіх домогосподарств даними – скорочення фізичних обсягів споживання по освіті та транспорту. Традиційні для досліджуваного періоду бюджетні проблеми, політика бюджетної економії та згортання соціальних програм не дозволяє вважати зафіксоване скорочення масштабів споживання результатом заміщення приватного споживання державним. Державне фінансування ні транспортної галузі, ні освіти не характеризується в цей період зростанням ані норм фінансових витрат, ані навіть їх абсолютних обсягів. Отже, зафіксоване скорочення свідчить про подальше обмеження ресурсної бази людського розвитку, загострення проблеми залежності споживання українських домогосподарств від державних програм і дотацій.

Ситуація із динамікою фізичних обсягів споживання суттєво диференціюється за децилями. Якщо за середніми по всіх домогосподарствах даними, скорочення фізичних обсягів споживання в 2014р. порівняно з 2010р. відбулось лише по чотирьох категоріях благ, то для другого децилю до цих чотирьох додається також скорочення по категорії «продукти харчування та безалкогольні вироби»

(на 1,2%); та «предмети домашнього вжитку, побутова техніка та поточне утримання житла» (на 7,62%); «охорона здоров'я» (на 3,1%); відпочинок і культура (5,5%); ресторани і готелі (3,2%). Загальне скорочення фізичних обсягів споживання для цього децилю становило 7,62% в 2014р. порівняно із 2010р.

Стосовно домогосподарств третього децилю, окрім чотирьох категорій благ, за якими зафіксовано скорочення обсягів споживання по середнім показникам, в 2014р. скоротилось порівняно з 2010р. споживання за групою видатків «предмети домашнього вжитку, побутова техніка та поточне утри-

мання житла» (на 8,31%). Децилі з 4-го по 8-ий скоротили фізичні обсяги споживання за найменшою кількістю категорій благ, а 9-ий дециль додав до чотирьох «базових» категорій благ, за якими відбувалось зменшення масштабів споживання таку групу як «відпочинок і культура» (на 6,26%) та «ресторани і готелі» (8,28%). Домогосподарства 10-го децилю скоротили фізичні обсяги споживання (додатково до тих груп, за якими зменшення споживання зафіксовано по всім децилям) за такими групами благ як «предмети домашнього вжитку, побутова техніка та поточне утримання житла» (на 5,7%); «охорона здоров'я» (на 0,5%); «рестора-

Таблиця 3

Структура грошових витрат українських домогосподарств з різними розмірами душових доходів в 2014р., % загальних споживчих витрат*

Грошові витрати в середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство, грн.	Всі домогосподарства	Децилі									
		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Споживчі грошові витрати	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Продовольчі витрати	56.99	64.06	60.90	61.52	60.84	58.24	58.04	56.76	55.36	54.01	50.15
продукти харчування та безалкогольні напої	52.91	59.62	57.46	57.95	56.94	54.46	53.95	52.44	51.01	49.52	46.13
алкогольні напої, тютюнові вироби	4.08	4.44	3.45	3.57	3.90	3.79	4.10	4.32	4.35	4.49	4.01
Непродовольчі витрати	43.01	35.94	39.10	38.48	39.16	41.76	41.96	43.24	44.64	45.99	49.85
одяг і взуття	7.37	7.59	6.92	7.13	6.97	7.46	7.38	7.29	7.48	7.84	7.31
житло, вода, електроенергія, газ та інші види палива	10.90	10.14	11.46	10.77	10.48	11.14	10.79	11.22	10.74	10.76	11.20
предмети домашнього вжитку, побутова техніка та поточне утримання житла	2.76	1.84	2.32	2.14	2.63	2.45	2.90	2.60	2.71	3.44	3.39
охорона здоров'я	4.19	3.15	3.79	4.37	4.60	4.18	4.32	3.64	4.59	4.24	4.48
транспорт	5.00	2.63	3.06	3.04	3.55	4.27	4.67	5.28	6.03	6.38	7.20
зв'язок	3.35	3.15	3.44	3.29	3.39	3.54	3.47	3.37	3.41	3.23	3.26
відпочинок і культура	2.09	1.27	1.61	1.41	1.73	1.89	1.93	2.14	1.96	2.07	3.51
освіта	1.37	1.00	1.27	1.38	1.12	1.44	1.24	1.76	1.60	1.46	1.25
ресторани та готелі	2.75	2.29	2.04	1.86	1.90	2.16	2.02	2.75	2.96	3.00	4.64
різні товари і послуги	3.24	2.88	3.19	3.09	2.79	3.23	3.23	3.18	3.17	3.57	3.61

* - Державна служба статистики України. Витрати і ресурси домогосподарств України у 2010 році (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств України) Статистичний збірник ЧАСТИНА I. 368с.

Таблиця 4

**Індекси фізичних обсягів споживання за категоріями благ в 2014р.
порівняно із 2010р., темпи приросту до базового року***

	Всі домо- господар- ства	Децилі									
		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Індекс реальних споживчих грошових витрат	0.11	0.10	-0.08	0.11	0.16	0.14	0.19	0.15	0.17	0.13	0.07
продукти харчування та безалкогольні напої	0.17	0.17	-0.01	0.17	0.21	0.17	0.25	0.18	0.17	0.17	0.16
алкогольні напої, тютюнові вироби	-0.16	-0.19	-0.47	-0.28	-0.09	-0.16	-0.11	-0.02	-0.08	-0.02	-0.22
одяг і взуття	0.33	0.19	0.01	0.34	0.40	0.47	0.49	0.34	0.47	0.43	0.22
житло, вода, електроенергія, газ та інші види палива	-0.02	-0.09	-0.16	-0.05	-0.08	0.00	0.00	0.04	-0.01	0.01	0.01
предмети домашнього вжитку, побутова техніка та поточне утримання житла	0.08	0.11	-0.08	-0.08	0.40	0.22	0.19	0.01	0.06	0.26	-0.06
охорона здоров'я	0.18	0.12	-0.03	0.32	0.40	0.34	0.31	0.02	0.47	0.09	-0.01
транспорт	-0.06	-0.14	-0.35	-0.17	-0.08	-0.14	0.04	0.10	0.30	0.09	-0.24
зв'язок	0.30	0.42	0.17	0.39	0.39	0.41	0.43	0.32	0.32	0.22	0.17
відпочинок і культура	0.10	0.16	-0.06	0.15	0.28	0.11	0.11	0.17	0.16	-0.06	0.13
освіта	-0.06	-0.34	-0.28	0.02	-0.09	0.18	-0.27	0.45	0.35	-0.11	-0.24
ресторани та готелі	0.04	0.59	-0.03	0.06	0.08	0.10	-0.04	0.05	0.19	-0.09	-0.01
різні товари і послуги	0.20	0.20	0.11	0.29	0.22	0.39	0.40	0.24	0.27	0.11	0.06

* - розраховано авторами за даними табл. 2 – 3 та даних державного комітету статистики про індекси споживчих цін

ни та готелі» (на 1,19%) і за їх загальною кількістю (6 категорій) поступаються лише найбільш депресивному другому децилю.

Показово, що якщо найбільше скорочення масштабів споживання відбулось стосовно «алкогольних напоїв та тютюнових виробів», то на третьому місці за масштабами скорочення – «освіта». За загальними даними для всіх домогосподарств – на 5,62%. При цьому, домогосподарства 1-го децилю скоротили фізичні обсяги споживання за цією групою на 34,02%, домогосподарства другого – на 28,34%, п'ятого – на 26,64%, дев'ятого – на 11,45%, десятого – на 24,31%.

Моделювання залежності пропорцій розподілу споживчих витрат українських домогосподарств від загального розміру грошових споживчих видатків

Ми застосували модель Воркінга для пояснення частки в загальному споживчому бюджеті ви-

трат на групу благ «продукти харчування і безалкогольні напої».

Відповідно, матриця відомих фактичних значень першої залежної змінної (w_1) – частка витрат на продукти харчування і безалкогольні напої в загальних грошових споживчих витратах домогосподарств за 1 – 4 квартали 2010, 2012, 2014рр. в розрізі 10-ти децилів за душевими доходами.

Матриця відомих значень пояснюючої змінної (E) – реальні (виражені в цінах першого кварталу 2010р.) загальні розміри грошових споживчих витрат українських домогосподарств за 1 – 4 квартали 2010, 2012, 2014рр. в розрізі 10-ти децилів за душевими доходами.

Оцінка параметрів моделі (специфікація – формула 7) була здійснена першим методом найменших квадратів (МНК) з використанням пакету програмного забезпечення Excel.

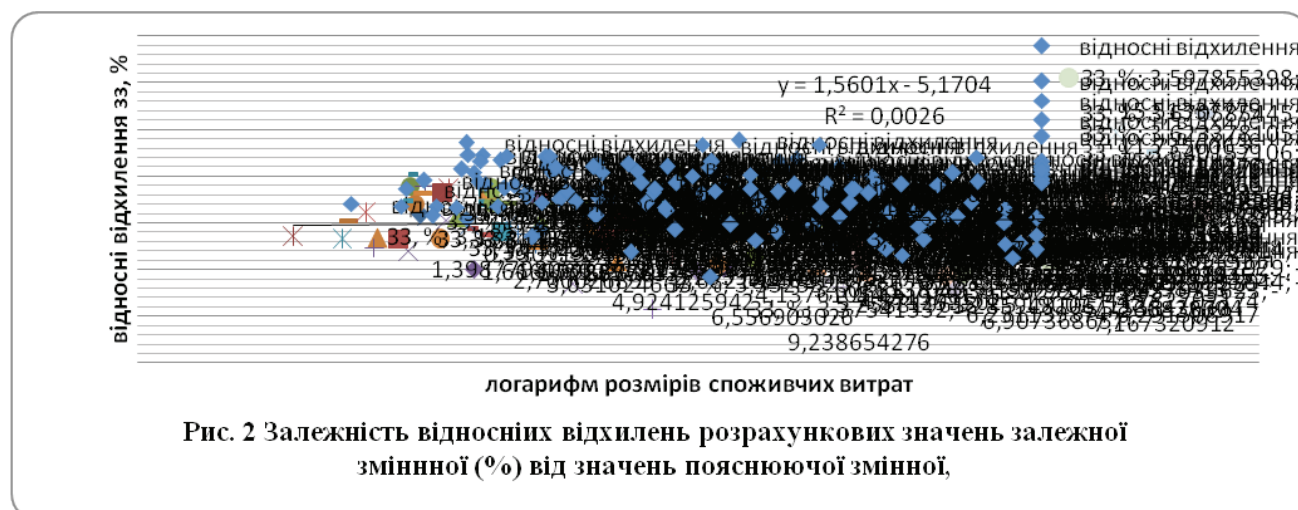
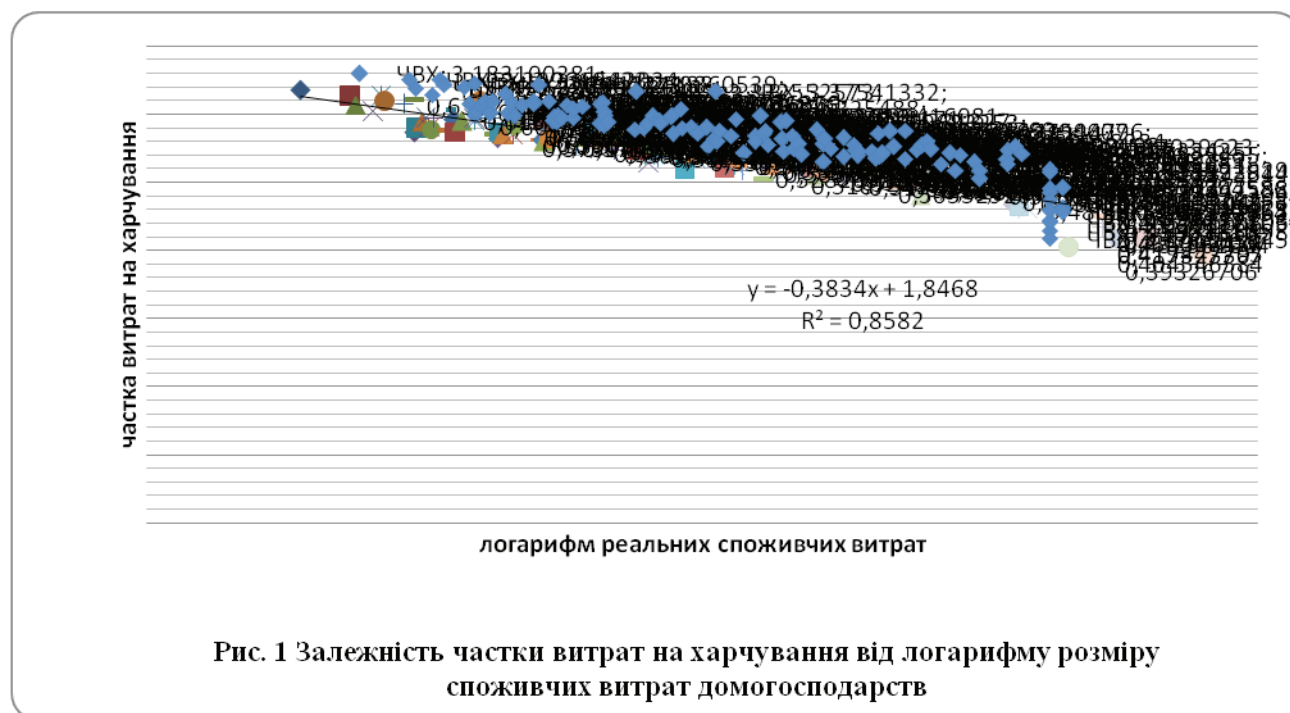
Оцінки параметрів моделі щодо частки витрат на продукти харчування та безалкогольні напої разом із формальними характеристиками їх достовірності наведені в таблиці 5.

Графічна ілюстрація залежності витрат на продукти харчування від логарифму споживчих витратків наведена на рис. 1.

Для перевірки моделі на наявність явища автотокореляції залишків побудована також функція залежності відносних відхилень розрахункових значень залежної змінної від значень пояснюючої змінної (логарифм загальних розмірів споживчих витратків). Відсутність вираженого зв'язку між розмірами пояснюючої змінної і розмірами відхилень

Таблиця 5

Параметр	оцінка	стандартна помилка
a	1.846792	0.046508
t статистика	39.70918	
b	-0.38342	0.013671
t статистика	-28.0462	
R ²	0.85817	

розрахункових значень залежної змінної (рис. 2) свідчить на користь відсутності явища автокореляції залишків. Аналогічні результати дає перевірка за методом Дарбіна-Уотсона: значення параметру (1,63) перебуває в проміжку від 1,5 до 2,5, що свідчить про відсутність автокореляції залишків.

Виражена обернена залежність частки витрат на харчування та безалкогольні напої від загальних розмірів споживчих витрат цілком вписується в теоретичне бачення зв'язку «дохід – споживання» (коефіцієнт $b = -0,38342$), а кількісне значення коефіцієнту « b » навіть вище, ніж відповідне «сильному формулюванню» закону Енгеля. Така виражена чутливість частки витрат на харчування підтверджує, що структура споживчих витрат українських домогосподарств перебуває тому етапі еволюції, що досить давно став об'єктом ретроспективних досліджень стосовно розвинутих країн, а наявна концентрація споживчих витрат на задоволення потреб харчування створює потужні резерви диверсифікації споживчих витрат і, зокрема, розширення споживчого попиту на блага, споживання яких більше пов'язано з розвитком людського потенціалу й підвищенням соціальної мобільності населення.

Ми розрахували також значення коефіцієнту еластичності частки витрат на харчування від розмірів загальних споживчих витрат за формулою (6).

Абсолютне значення коефіцієнту еластичності дорівнює 0,29116, тобто зростання загальних споживчих витрат українських домогосподарств на 1% зумовлює скорочення частки витрат на харчування в їх споживчому бюджеті майже на 0,3%. Відповідно, дворазове підвищення витрат має зменшити частку витрат на харчування на 29,12%. Виходячи з фактичного значення цієї частки 52,9 та за збереження характеру залежності між зростанням споживчих витрат і зміною частки продуктів харчування, що склалась за ретроспективний період, навіть дворазове зростання купівельної спроможності українських домогосподарств дозволить досягти рівня таких витрат 37,5%. Такий рівень концентрації споживчих витрат все одно значно вище властивого сучасним розвинутих країнам та свідчить, що зростання економічних можливостей домогосподарств містить величезні резерви зростання внутрішнього попиту на продукцію галузей із значно вищою часткою доданої вартості в ціні та значно кращою структурою попиту на ресурси праці, ніж вироб-

ництво продуктів харчування. Отже, ми схильні вбачати в закономірній, за зростання купівельної спроможності домогосподарств, диверсифікації їх витратків потужне джерело резервів для розширення масштабів економічної діяльності, з вищою за середню для сучасної української економіки часткою доданої вартості в ціні.

Висновки.

1. Українським домогосподарствам властива критично висока частка витрат на продукти харчування. Порівняно з країнами, що мають близькі розміри споживчих витратків частка таких витрат в Україні значно вища, а інші країни, в яких домогосподарства витрачають більше 50% свого споживчого бюджету на продукти харчування (окрім України таких лише 19 в світі) мають значно менші розміри душевого ВВП та споживчих витратків.

Досліджуючи характер зв'язку «дохід – споживання» (загальні споживчі витратки – споживання) стосовно категорії благ «продукти харчування та безалкогольні напої» ми отримали оцінки параметру « v » моделі, що свідчать про порівняно високу чутливість частки попиту на харчові продукти до змін загальних споживчих витратків (-0,3438). Порівнюючи це значення з результатами моделювання за панелями з 91 країною, (-0,132 – за (Seale, Regmi, 2006: 615), чи за 115 країнами: -0,108 за (Muhammad, Seale, Meade, Regmi, 2011) та враховуючи виражену тенденцію до скорочення еластичності попиту на харчування зі зростанням доходів можна вважати структуру споживчих витратків сучасної України реліктом минулого століття в сучасному світі.

2. Висока концентрація споживчого бюджету на групі благ першої необхідності зумовлює вагомий вплив на процеси економічного відтворення в Україні, що виражається в таких рисах споживчого попиту.

2.1 По-перше, переважна частка споживчих витратків домогосподарств припадає на продукти, що створюються сільським господарством та переробними галузями промисловості, яким, в свою чергу, властиві в Україні традиційно невисокий технологічний рівень, низька частка доданої вартості в ціні продукції та вкрай обмежений попит на кваліфіковану працю: великі запаси родючої землі виступають своєрідним «ресурсним прокляттям» вітчизняних галузей харчового комплексу. В результаті, провідна частка споживчих витрат українських домогосподарств обслуговує відтворення

застарілого виробничого потенціалу комплексу галузей, які в Україні традиційно є осередком мало-ефективної зайнятості.

2.2 По-друге, така концентрація на продуктах харчування виступає формою прояву обмеженості споживчого попиту і нестачі внутрішнього попиту для розвитку власного промислового і нематеріального виробництва. Саме розвиток промисловості й сфери послуг в умовах регресивної структури суспільного продукту і зайнятості в Україні формує резерви зростання і позитивних структурних зрушень в економіці «першого порядку» – за рахунок заміщення галузей з низькою часткою доданої вартості і переважанням праці низької кваліфікації (добувна промисловість, сільське господарство, галузі первинної обробки сировини) галузями з високою часткою доданої вартості в ціні та більшими масштабами попиту на висококваліфіковану працю та послуги з досліджень й розробок.

2.3 По-третє, така концентрація унеможливорює створення сприятливих умов для накопичення людського потенціалу та підвищення соціальної мобільності населення, оскільки останні неможливі без розширення масштабів попиту з боку домогосподарств на ті блага, споживання яких пов'язане з розвитком людського потенціалу суспільства та підвищенням соціальної мобільності населення (що вимагає зростання частки витрат домогосподарств на освіту, охорону здоров'я, транспорт, зв'язок, культуру та відпочинок).

В свою чергу, нестача власних ресурсів домогосподарств для навіть мінімально необхідного задоволення потреб в благах освіти, охорони здоров'я, транспорту, зв'язку, культури та відпочинку зумовлює монополізацію фінансування цих галузей державним бюджетом. Останнє, критично знижує ефективність їх функціонування, підпорядковує використання їхнього ресурсного потенціалу вимогам відтворення влади бюрократичного апарату, а не потребам кінцевих споживачів. Практично, викривлення структури споживчих витрат на користь державних витрат замість витрат домогосподарств є одним з вирішальних чинників низької соціальної ефективності функціонування вітчизняного національного виробництва. Відповідно, провідний важіль впливу на темпи соціального розвитку українського суспільства можна пов'язувати з передаванням платоспроможності, що концентрується в бюджеті і виражається в державному приватному споживанні до домогосподарств, що дозволить задіяти ринкові, конкурентні

чинники підвищення ефективності сфери освоєння інвестицій в людський капітал.

2.4 По-четверте, гранична концентрація витрат на групах благ, пов'язаних з задоволенням поточних, а для нижчих децилів – здебільшого, фізіологічних потреб, зумовлює мінімальні можливості українського населення адаптуватись до змін технологічних умов існування. За властивої більшості домогосподарств структура споживання навіть мінімальне відволікання грошових ресурсів від задоволення базових потреб для інвестування в розвиток власного людського потенціалу та підвищення соціальної мобільності блокується через надвисоку цінність граничних грошових одиниць, що витрачаються на продукти харчування. Так формуються передумови блокування людського розвитку, що не можуть бути подолані без розширення бази споживчих витрат домогосподарств, як завдяки зростанню душевого суспільного продукту, так і за рахунок передавання надмірно сконцентрованої в бюджеті платоспроможності домогосподарствам.

3. Еластичність попиту на харчові продукти від доходу (споживчих витрат) оцінена за результатами моделювання на рівні $-0,291$, свідчить про «класичне» за законом Енгеля поведіння попиту на харчові продукти за зростання доходів (як на блага «гіршої якості»).

Відповідно, критично висока частка витрат на продукти харчування їхня та висока від'ємна еластичність від доходу перетворює такі витрати на потужний резерв зростання споживчого попиту на інші блага. Зокрема, на ті, споживання яких більше пов'язано з розвитком людського потенціалу, а виробництво (якщо відбуватиметься в національній економіці) здатне суттєво поліпшити структуру попиту на працю та рівень доходності економічної діяльності.

Проте в основі такого вивільнення має бути радикальне підвищення платоспроможності широких верств населення. Це зумовлюється тим, що до ситуації, коли граничне зростання задоволення від додаткової гривні, витраченої не на харчування стане вищим задоволення від додаткових витрат на харчування, фізичні обсяги споживання харчових продуктів мають зростати досить суттєво для переважної більшості домогосподарств.

ПОСИЛАННЯ:

1. Report FAO “The State of Agricultural Commodity Markets High food prices and the food crisis – experiences and lessons learned”, 2009. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <ftp://ftp.fao.org/docrep/fao/012/i0854e/i0854e.pdf>
2. Report FAO, IFAD and WFP “The State of Food Insecurity in the World”, 2015. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.fao.org/3/a-i4646e.pdf>
3. European Environment Agency Environmental indicator report. Environmental impacts of production-consumption systems in Europe, 2014. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.eea.europa.eu/publications/environmental-indicator-report-2014>
4. Chai, A. Rohde, N. and Silber, J. “Measuring the Diversity of Household Spending Patterns”, Journal of Economics Surveys, 2014. [Електронний ресурс] – Режим доступу: DOI: 10.1111/joes.12066
5. Seale, J.L. Jr., Regmi, “Modeling international consumption patterns”, Review of Income and Wealth. Series 52, 2006, Number 4, P. 603 – 624.
6. Muhammad, Andrew, James L. Seale, Jr., Birgit Meade, and Anita Regmi. International Evidence on Food Consumption Patterns: An Update Using 2005 International Comparison Program Data. TB-1929. U.S. Dept. of Agriculture, Econ. Res. Serv. March 2011.
7. Clements K.W., Qiang Y. “The economics of global consumption patterns”, Journal of Agricultural and Applied Economics, Supplement, 35, 2003, P. 21 – 37.
8. Clements, K. W., Wu Y., Zhang, J. “Comparing International Consumption Patterns”, The University of Western Australia, Department of Economics, Economics Discussion Working Papers, 2004
9. Theil, H., Chung C. F., Seale J. L. 1989, International evidence on consumption patterns (Vol. 1) JAI Press.
10. Витрати і ресурси домогосподарств України (у I – IV кварталах 2010 - 2014 рр. (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств України). Статистичний бюлетень, Державна служба статистики України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
11. Working, H. “Statistical Laws of Family Expenditure”, Journal of the American Statistical Association, 1943, Vol. 38, pp. 43-56.
12. Lewbel, A. «Engel Curves,» in New Palgrave Dictionary of Economics, 2nd edition, Palgrave Macmillan, 2008
13. International Comparison Program Report 2011. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://data.worldbank.org/>

Porucnik A., Verba D., Kudinova A. Modeling the structure of household consumption: international patterns and domestic realities / Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman

The article is devoted to the socio-economic preconditions and consequences of a high share of spending on food in budget of representative Ukrainian household. International comparisons revealed that Ukrainian households spend on food a much larger portion of their income than the inherent to countries with similar per capita GDP size. Similarly, countries with a similar share of expenditure on food in a typical consumer budget are characterized by much smaller per capita GDP.

Based on the actual share of food spending in Ukrainian household total budget (52.9%) and on the assumption of income elasticity permanency we can define that even doubling income of average Ukrainian household may decrease share of food spending to level of 37.5% only. This level is still well above the characteristic of modern developed countries. This fact shows that rising of Ukrainian household’s purchasing power is related with huge reserves of increase in domestic demand for production of branches with much higher share of added value in price and much better structure of demand on labor than food production. So we tend to consider the distribution of household solvency exempting from the purchase of food in the process of income growth as crucial factor of change in structure of national production.

Keywords: structure of household spending, Engel’s Law, income, expenditure on food

Поручник А.М., Верба Д.В., Кудинова А.В. Моделирование структуры индивидуального потребления: международные стандарты и отечественные реалии / Киевский национальный экономический университет имени Вадима Гетьмана

Статья посвящена социально-экономическим предпосылкам и последствиям высокой концентрации украинских домохозяйств на продуктах питания. Международные сравнения показали, что отечественными домохозяйствами на питание расходуется значительно большая часть доходов, чем в странах, которые имеют схожие размеры душевого ВВП. Исходя из фактического значения этой части (52,9%), при условии сохранения характера зависимости между увеличением потребительских расходов и изменением доли продуктов питания, которая сложилась за ретроспективный период, даже двухразовый рост покупательной способности украинских домохозяйств позволит достичь 37,5%-уровня таких расходов, что все равно значительно превышает по-

казатели развитых стран и свидетельствует, что расширение экономических возможностей домохозяйств содержит огромные резервы роста внутреннего спроса на продукцию отраслей с более высокой структурой спроса на ресурсы труда, чем производство продуктов питания.

Ключевые слова: структура потребительских расходов домохозяйств, закон Энгеля, доход, расходы на продукты питания.

Стаття надійшла до редакції: 20.10.2015

Рекомендовано до друку: 25.11.2015